

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

УДК 347.4

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЗМІНИ АБО РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРІВ ЗА ІСТОТНИХ ОБСТАВИН

Олександр БОБОШКО,
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНОТАЦІЯ

У запропонованій статті надається науковий аналіз, систематизація, оцінка, розроблення пріоритетних напрямів цивільного права в галузі договірної права, зокрема зміни або розірвання укладеного договору у зв'язку з істотними змінами обставин, правової природи та наслідків зміни або розірвання договорів за істотними обставинами. При цьому наголошується, що договірне право відрізняється від інших галузей права в дуже важливому відношенні: воно не встановлює стільки конкретних прав і обов'язків, які закон буде захищати і забезпечувати; воно містить швидше низку обмежуючих принципів (за умови, що сторони договору можуть створювати для себе права й обов'язки і закон буде підтримувати ці права й обов'язки). Звертається увага на те, що під час укладання договору сторонам необхідно враховувати кілька важливих елементів у встановленні юридичної та взаємної угоди між двома сторонами. Сторони договору повинні мати намір створити юридичне зобов'язання між собою за допомогою форми оферти й акцепту. Вони повинні мати намір щодо обов'язку виконати обіцянку і надати право вимагати його виконання. Намір повинен бути не просто моральним, а законним. Якщо такий намір із боку сторін відсутній на момент укладання договору, то між ними не буде дійсного договору. Елементами договору є такі: 1) компетентність сторони договору; 2) підкріплення розглядом умов договору, можливість виконання договору; 3) взаємна згода залучених сторін договору; 4) законна мета укладання договору; 5) укладання договору у формі, яка вимагається законом. Доведено, що встановлений порядок зміни або розірвання договору (за наявності істотних змін обставин) має деякі особливості. Так, одна сторона договору повинна спочатку звернутися до другої сторони з відповідною пропозицією щодо зміни або розірвання договору за істотною зміною обставин. Інша сторона зобов'язана направити стороні, яка зробила пропозицію про внесення змін або розірвання договору, або повідомлення про згоду з пропозицією сторони про зміну, або розірвання договору за істотних змін обставин, або повідомлення про відхилення пропозиції сторони про зміну, або розірвання договору за істотних змін обставин; або згоду на зміну договору за істотною зміною обставин на інших умовах.

Ключові слова: договір, зміна договору, розірвання договору, істотні обставини, сторони договору, підстави зміни договору, підстави розірвання договору.

TO THE QUESTION OF THE LEGAL NATURE OF THE CHANGE OR TERMINATION OF CONTRACTS IN MATERIAL CIRCUMSTANCES

Oleksandr BOBOSHKO,
Postgraduate Student at the Department of Civil Law
of National University "Odessa Law Academy"

SUMMARY

The proposed article provides a scientific analysis, systematization, evaluation, development of priority areas of civil law in the field of contract law, namely the change or termination of the contract in connection with significant changes in circumstances, the legal nature and consequences of change or termination of contracts for essential circumstances. At the same time, it is noted that contract law differs from other branches of law in a very important respect: it does not establish so many specific rights and obligations that the law will protect and ensure; rather, it contains a number of restrictive principles, provided that the parties to the contract can create rights and obligations for themselves, and the law will support these rights and obligations. It is noted that the parties to the contract should take into account several important elements in establishing a legal and mutual agreement between the two parties. The parties to the contract must have the intention to create a legal obligation between themselves through the form of an offer and acceptance. They should have the intention with respect to the obligation to fulfil the promise and to give the right to demand its fulfillment. The intention must be not just moral, but legitimate. If the parties do not intend to do so at the time of the conclusion of the contract, there will be no valid contract between them. The elements of the contract are: 1) the competence of the parties to the contract; 2) reinforcement of the consideration of the terms of the contract, the possibility of the contract; 3) mutual consent of the parties involved in the contract; 4) the legitimate purpose of the contract; 5) the conclusion of the contract in the form required by law. It is proved that the established procedure for changing or terminating the contract, in the presence of significant changes in circumstances, has some features. Thus, one party to the contract must first contact the other party with the appropriate proposal to change or terminate the contract for a significant change of circumstances. The other party is obliged to send the party that made the proposal to amend or terminate the contract or the notification of consent to the proposal of the party to amend or terminate the contract for significant changes in circumstances; or a notice of rejection of a party's offer to modify or terminate the contract for material changes in circumstances; notice or consent to a change in the contract for a material change in circumstances on other terms.

Key words: agreement, amendment, termination, significant circumstances of the parties to the contract, person, grounds for amendment of the agreement, bases of termination of the contract.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки правове регулювання договорів має особливу важливість, оскільки основою цивільного обігу є саме цивільно-правові договори. Позитивом ЦК України є наявність положень про договірну свободу, а також загальних положень про послуги.

Нормативне регулювання договірних зобов'язань, спрямоване на забезпечення стабільності окремих договорів і всього цивільного обороту в цілому, відрізняється певною гнучкістю, встановлюючи різні правові інструменти, покликані забезпечити задоволення інтересів учасників обороту з урахуванням конкретної ситуації, зокрема можливість змінити або розірвати договір.

Виконання сторонами договору умов договору завжди пов'язане з ризиком настання непередбачених обставин, які призведуть до певних правових наслідків – зміни або розірвання договору, а також до унеможливлення виконання умов договору в повному обсязі (у зв'язку з тим, що обставини суттєво змінилися).

Стан дослідження. Теоретичну основу дослідження склали наукові праці таких правовознавців: О. Красавчикова, В. Хропанюка, М. Брагинського, В. Вітрянського, О. Дзери, О. Отраднної, Є. Харитоновна, І. Жилінкової, Ф. Хейфеца, Н. Шестакової, Е. Грамацького, В. Гостюка, І. Калаура, В. Кучера, І. Матвеева, І. Спасібо-Фатеевої, М. Шульги, В. Павлова, А. Асаула та інших.

Метою та завданням статті є науковий аналіз, систематизація, оцінка, розроблення пріоритетних напрямів цивільного права в галузі договірної права, зокрема зміни або розірвання укладеного договору у зв'язку з істотними змінами обставин, правових наслідків зміни або розірвання договорів за істотними обставинами, теоретичних та практичних проблем, що виникають у сфері цивільних праввідносин щодо договорів.

Викладення основного матеріалу. Кожна особа укладає договори день за днем. Зайняти місце в громадському транспорті – це значить укласти договір. У таких випадках особи не усвідомлюють того, що укладають договори. У випадку осіб, які займаються торгівлею, комерцією і промисловістю, вони здійснюють підприємницьку діяльність шляхом укладення договорів. Договірне право відрізняється від інших галузей права в дуже важливому відношенні: воно не встановлює конкретних прав і обов'язків, які закон буде захищати і забезпечувати, воно містить швидше низку обмежувачих принципів (за умови, що сторони договору можуть створювати для себе права і обов'язки), тоді закон буде підтримувати ці права й обов'язки. Таким чином, можна сказати, що сторони договору роблять закон для себе, доки вони не вийдуть за межі будь-яких правових заборон. Сторони договору можуть у межах закону встановлювати будь-які правила щодо предмета договору та діяти за ними, а закон бере до уваги рішення, якщо вони не заборонені законом. Тобто у якомусь сенсі сторони договору самі є законодавцями. Слід звернути увагу на те, що договір є обіцянкою, за порушення яких закон надає правовий захист. Договори виникають із договорів, тому договір можна визначити угодою, що встановлює обов'язок. Суть визначення договору полягає в тому, що за взаємною згодою сторін договору створюються умови, які підлягають виконанню обов'язків або зобов'язань та які мають обов'язкову юридичну силу. Тобто кожна сторона договору зобов'язана здійснювати або утримуватися від здійснення певних дій.

Під час укладання договору сторонам договору необхідно враховувати кілька важливих елементів під час встановлення юридичної та взаємної угоди між двома сторонами [14]. Сторони договору повинні мати намір створити юридичне зобов'язання між собою за допомогою форми

оферти й акцепту. Вони повинні мати намір щодо обов'язку виконати обіцянку і надати право вимагати його виконання. Намір повинен бути не просто моральним, а законним. Якщо такий намір із боку сторін відсутній на момент укладення договору, то між ними не буде дійсного договору.

Елементами договору є:

1) компетентність сторони договору.

Характеризується правоздатністю і дієздатністю обох сторін, що беруть участь в угоді. Серед основних ознак, які розглядаються в цьому аспекті, є фізичний і психічний стан і вік людей. Сторони договору повинні володіти правоздатністю для укладення дійсного договору. У кожному разі має бути згода сторін. Якщо якась із сторін договору буде позбавлена можливості користуватися його розумінням або якщо буде визнано, що за законом вона не досягла відповідного статусу щодо правоздатності, то договір не може бути укладеним або в разі укладення буде визнаний недійсним;

2) підкріплення розглядом умов договору, можливість виконання договору.

Розгляд умов договору припиняється в обмін на участь у договорі. Обидві зацікавлені сторони повинні відмовитися від чогось і очікувати віддачу від договору. Умови договору повинні бути такими, які можна виконати;

3) взаємна згода залучених сторін договору.

Кожна зі сторін має чітке уявлення про деталі договору, а також про свої права та обов'язки. Згода сторін має бути справжньою. Термін «згода» означає, що сторони договору повинні домовитися по одному і тому ж факту або предмету договору, тобто повинні знайти консенсус між собою. Згода вважається невільною, коли вона була висловлена під примусом, неправомірним впливом, шахрайством, введенням в оману або помилкою. У таких випадках договір може бути розірваний за вибором сторони, згода якої не є вільною;

4) законна мета укладення договору.

Договір не порушує будь-якого відомого публічного порядку та правил, що роблять його таким, який підлягає виконанню в соціальному плані;

5) укладання договору у формі, яка вимагається законом.

Якщо конкретний вид договору вимагає за законом письмової форми і реєстрації, то він повинен відповідати цим вимогам.

Нагадаємо, що за визначенням, викладеним у науковій літературі, елемент договору – це відповідна форма, яка легалізує укладену угоду, таким чином, роблячи договір виконуваним із точки зору зв'язування сторін щодо дотримання зазначеної форми. Є багато форм для створення суттєвої форми договору, серед яких реалізація різних підстав. У правовому аспекті кожний договір повинен мати відповідну форму і характеристики, підлягає виконанню і застосуванню. Тому всі згадані елементи договору повинні бути встановлені й дотримані, щоб договір став суттєвим із правової точки зору. Невідповідність навіть в одному елементі договору може призвести до того, що він стане недійсним і юридично неактуальним.

Зміна або розірвання договору за істотних змін обставин регулюється положеннями ст. 652 ЦК України [2], в якій зазначено умови зміни або розірвання договору за істотними змінами обставин, які не були передбачені сторонами договору під час укладання договору. У такій ситуації йдеться не про неможливість виконання договірних зобов'язань сторонами договору, а про існуючі складнощі у договірних відносинах. Виконання договору за таких умов можливе, але це призведе до настільки небажаних наслідків для сторін договору, що втрачається сам сенс вступу в договірні відносини, які мають бути, як правило, взаємовигідними для кожної сторони договору.

Відповідно до ч. 2 ст. 652 ЦК України [2], «вимога про зміну або розірвання договору може бути заявлена стороною в суд тільки після того, якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору відповідно до обставин, які істотно змінилися, або щодо його розірвання, договір може бути розірваний із підстав, установлених ч. 4 ст. 652 ЦК України [2]. Зміна договору у зв'язку з істотною зміною обставин допускається за рішенням суду лише тоді, коли розірвання договору суперечить суспільним інтересам або становить для сторін шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених судом.

Установлений порядок зміни або розірвання договору (за наявності істотних змін обставин) такий: одна сторона договору повинна спочатку звернутися до іншої сторони з відповідною пропозицією щодо зміни або розірвання договору за істотною зміною обставин. Інша сторона зобов'язана направити стороні, яка зробила пропозицію про внесення змін або розірвання договору або повідомлення про згоду з пропозицією сторони про зміну, або розірвання договору за істотними змінами обставин, або повідомлення про відхилення пропозиції сторони про зміну або розірвання договору за істотних змін обставин, або згоду на зміну договору за істотною зміною обставин на інших умовах.

У першому випадку договір вважається зміненим або розірваним за істотними змінами обставин.

У другому випадку (і в разі відсутності відповіді у строк, указаний у пропозиції і передбачений законом або договором) зацікавлена сторона може звернутися до суду за зміною або розірванням договору за істотних змін обставин, що дозволить вирішити спір.

У третьому випадку сторона, що зробила пропозицію про зміну договору за істотної зміни обставин, може погодитися з пропозицією іншої сторони. У цьому випадку договір вважається зміненим за істотних змін обставин (відповідно до умов, запропонованих сторонами договору). Якщо сторона, яка робить пропозицію про внесення змін у договір, не згодна з зустрічною пропозицією іншої сторони, то вона може звернутися до суду з проханням про внесення змін у договір. У цій ситуації умови, які підлягають зміні, будуть визначатися рішенням суду.

Частина друга ст. 652 ЦК України встановлює, що якщо сторони не досягли угоди про приведення договору відповідно до істотно змінених обставин або про його розірвання, то договір може бути розірваний; коли розірвання договору суперечить суспільним інтересам або для сторін завдання шкоди значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на змінених умовах, то договір може бути змінено договором на вимогу зацікавленої сторони за наявності таких умов [7; 12]:

1) у момент підписання договору сторони вважали, що такої істотної зміни обставин не відбудеться;

2) істотна зміна обставин викликана причинами, які зацікавлена сторона не могла подолати після виникнення за такого ступеня сумнівності та обачності, який від неї був потрібний за характером договору та умовами обороту;

3) виконання договору без зміни його умов порушило б відповідне значення договору майнових інтересів сторін і призвело б до такого збитку, що зацікавлена сторона втратила б те, на що мала право під час укладення договору;

4) із ділової практики або із суті договору не випливає, що ризик істотної зміни обставин покладається на зацікавлену сторону договору.

Висновки. Баланс майнових інтересів сторін договору може бути порушено будь-якою зміною обставин. Однак тільки істотна зміна розглядається підставою для зміни або розірвання договору [8].

Під час розірвання договору внаслідок істотно змінених обставин будь-яка зі сторін договору може звернутися до суду з метою визначення наслідків розірвання договору, виходячи з необхідності справедливого розподілу між сторонами договору витрат, понесених ними у зв'язку з виконанням цього договору.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповіді офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 45–46. Ст. 356.
3. Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позиції вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / за ред. І.В. Спасиво-Фатєєвої. Харків, 2010. Т. 1: Загальні положення. 320 с.
4. Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар. Харків «Одіссей», 2007.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
6. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1798-12>
7. Цивільне право України: підручник: у 2 т. / за ред. Є. О. Харитонов, Н. Ю. Голубевої. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. Т. 1. 832 с.
8. Бродовський С.О. Деякі особливості сучасного правового регулювання укладення, зміни і розірвання цивільно-правового договору. Юридична Україна. 2005. № 2. С. 22–27.
9. Бродовський С.М. Окремі питання зміни і розірвання договору в Цивільному праві України. Право України. 2005. № 3. С. 44
10. Лядецький М.М., Хавронюк М.І. Типові договори, контракти, статуту. Київ: Атіка, 2003. 656с.
11. Избранные труды по гражданскому праву. В 2 т. Т. II. М.: «Статут», 2004. 557 с.
12. Міхно О.В. Поняття та види підстав припинення цивільно-правового договору. Право України. 2004. № 5. С.136
13. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільні правовідносини: Навч. посіб. Київ: Істина, 2008. 304 с.
14. Цивільне право України (традиції і новації): монографія / за ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2010. 700 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Бобошко Олександр Олександрович – аспірант кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Boboshko Oлександр Oleksandrovych – Postgraduate Student at the Department of Civil Law of National University "Odessa Law Academy"